

Na vremenskom tragu od dvanaest godina nakon *Neugodne istine* (2006) Ala Gorea vraćam se na temu o medijskoj slici svijeta o globalnom zatopljenju koja je u zaključku ista kao i te 2006. godine, odnosno 2008. godine kada je časopis *Treća* prialio tematski broj o animalističkom/veganskom ekofeminizmu. I dalje se medijski zataškava istina o tome na koji način stočarstvo (mesna i mlijeca industrijalna) utječe na klimu.

Ključne riječi: globalno zatopljenje, stočarstvo, medijsko prešućivanje, post-istina

Ispostavilo se da je čovjekova moć nad prirodom moć koju neki ljudi imaju nad drugima, a Priroda im je oruđe u tome.

C. S. LEWIS¹

Ekofeminizam o »etici« medijski zataškane priče

UTJECAJ MESNE I MLJEĆNE INDUSTRIJE NA GLOBALNO
ZATOPLJENJE

Dr. sc. SUZANA MARJANIĆ

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

*Ne možemo istovremeno i eksplorirati planetu
Zemlju i živjeti na njoj.*

DERRICK JENSEN

Ekofeminizam, ekološki feminism je društveno-politički pokret koji svoj nastanak duguje feminizmu i ekologizmu. Kao što je nglasila naša prva teoretičarka ekofeminizma Karmen Ratković, ekofeminizam nije puki spoj feminizma i ekologije, već svojevrsni metafeminizam (Ratković 2000: 1).² U većim je razmjerima ekofeminizam ušao u naše teorijske prostore tek tematskim brojem *Treće* o ekofeminizmu iz

1 Andreas Malm navedenim citatom potkrepljuje temeljnu istinu o strukturi socijalne moći i uništavanju okoliša (2018: 395).

2 Navodim naše prve dvije knjige o ekofeminizmu; riječ je o knjizi *Kulturalni ekofeminizam: simboličke i spiritualne veze žene i prirode* (2006) Marije Geiger i knjizi *Mitski aspekti ekofeminizma* (2007) Mirele Holy.

2000. godine koji je uredila Karmen Ratković, gdje je u uvodniku naglasila »da feminizam posvećuje malo ili nimalo teorijske ili aktivističke pažnje problemu okoliša i brizi za prirodu« (Ratković 2000: 1). Uslijedio je, što se tiče domaće scene, broj časopisa Ženske infoteke *Kruh&ruže* posvećen ekofeminizmu iz 2006. godine (broj 30), da bi broj *Treće* iz 2008. godine bio posvećen animalističkom ekofeminizmu, gdje je objavljen i prijevod članka Carol J. Adams koja se ne određuju kao ekofeministkinja, već kao feminističko–vegetarijanska/veganska teoretičarka.³

Ekofeminizam razotkriva dubinske paralele između podčinjenosti žena u društvu kao i degradacije prirode s obzirom na dominantni dualizam između razuma i osjećaja, kao i ideologijske hijerarhije npr. muškoga spola nad ženskim, kulture nad prirodom, tzv. bijelih pripadnika ove Zemlje nad tzv. tamnoputim Drugim. Jedan od brojnih primjera isključivanja žena i životinja iz patrijarhalnoga društva možemo osvijetliti, konkretnije — zamračiti školskim primjerom, koji se, istina, u školskim udžbenicima i ne ističe: tako je Aristotel u *Nikomahovoj etici* isključio žene i životinje iz sudjelovanja u moralnom životu, kao što je, uostalom, smatrao da vlast ljudi nad životnjama treba proširiti na robove i žene. Ukratko: ekofeminizam istražuje tri velika dominantna hijerarhijska –izma: seksizam, rasizam i specizam, pri čemu posljednji navedeni –izam označava, u određenju američke teoretičarke prava životinja i feministkinje Joan Dunayer, *diskriminaciju na osnovi vrste*. Odnosno, ekofeminizam tvrdi da su kapitalistički i patrijarhalni sustavi koji dominiraju svjetom utemeljeni na trostrukoj dominaciji — na dominaciji nad zemljama Trećega svijeta, nad ženama i nad prirodom. Ekofeministička ideja o srži dominacije i eksploracije razlikuje se od ideja dubinske ekologije tvrdnjom da uzrok degradacije okoliša nije u antropocentrizu, vladavini ljudske vrste, već u patrijarhalnom androcentrizmu. Iako je zbog navedene tvrdnje ekofeminizam često proglašavan androfobičnim pokretom, njegovo je razotkrivanje potlačivanja onih koja nemaju pravo na vlastitu istinu, a naročito Trećega svijeta, uključilo u svoje redove i brojne pripadnike drugoga spola. Jacques Derrida pojmom *karnofalogocentrizam* opisuje unificiranu shemu koju je konstruirao racionalizam, humanizam i patrijarhat zapadne tradicije, ističući kako su autoritet i autonomija ovom shemom atribuirani samo čovjeku, muškarcu (*homo* i *vir*) radije nego ženi, odnosno radije ženi nego životinji (Fellenz 2007: 174). Slični se zaključci nalaze

3 Carol J. Adams ustupila nam je svoj prilog iz do tada posljednjega animalističko–(eko)feminističkoga zbornika *The Feminist Care Tradition in Animal Ethics* (2007).

i u promišljanjima Deleuzea i Guattarija u *Tisuću platoa: kapitalizam i shizofrenija* (1980) koji su u konceptu *postajanja životinjom*, odnosno *postajanja ženom* proželi animalno i feminino kako bi korektivno ukazali na njihov bezvrijedan, ništavan status za razliku od privilegija koje zapadna tradicija pridaje racionalnom bijelom muškarcu (Fellenz 2007: 174).⁴ Teoretičar i aktivist blizak animalističkom ekofeminizmu Jim Mason korijene ljudske dominacije nad životnjama i prirodom razotkriva u judeokršćanskoj tradiciji koja čini ideologiju srž zapadne kulture i antropocentričan stav označava kovanicom *dominionism* — u značenju stava i privilegije da ljudska bića imaju bogomdanu moć i pravo, vlast u kontroli nad ostalim živim bićima.⁵ U analogiji s riječima *mizoginija* i *rasizam*, kao i u analogiji s riječju specizam (engl. *speciesism*) — čiji je tvorac britanski psiholog i jedan od pionira suvremenoga oslobođenja životinja Richard D. Ryder u letku istoimenoga naziva iz 1970. godine — Jim Mason od starogrčkih riječi za *mržnju* i *životinju* inicirao je neologizam *mizoterija* (engl. *misotherapy*) u značenju mržnje prema životnjama, kao i prema prirodnome svijetu u cjelini (Mason 2006: 180).⁶

OSOBNO JE POLITIČKO ILI — HRANA OZNAČAVA TKO SMO I POLITIČKI

Kulturalne (radikalne) feministkinje apostrofiraju poveznici između patrijarhalne matrice zlostavljanja žena i životinja/prirode i identificiraju androcentrične korijene njihova podjarmljivanja (Donovan i Adams, 2007: 9). Pritom snaga animalističkoga ekofeminizma⁷ nije utemeljena na osudi pojedinaca koji ne prihvataju etičko veganstvo, već njegova moć počiva na suošćeajnosti prema životnjama (Gaard 2002: 121).

Kako sam se osvrnula na kulturalni (radikalni) feminism,⁸ koji je iniciran krajem 60-ih i početkom 70-ih godina prošloga stoljeća u okri-

- 4 Haraway kritizira Deleuzeovu i Guattarijevu koncepciju *postanja* (*životinjom*) zbog njihove mizoginije, straha od starenja i neradoznanosti prema stvarnim životnjama (Haraway 2008: 28–30).
- 5 O tome da definicije pripadnosti ljudskome rodu imaju izvore u 1. tisućljeću pr. Kr. i to u indijskim, grčkim i kineskim tekstovima usp. Fernández-Armesto (2005: 19–67).
- 6 Neologizam *misotherapy* Jim Mason uvodi u knjizi *An Unnatural Order: Why We Are Destroying the Planet and Each Other* iz 1997. godine (usp. Donovan i Adams, 2007: 10).
- 7 Iz radikalnoga feminism, kako to izvodi Greta Gaard, iznikli su animalistički, radikalni i spiritualni ekofeminizam (Sturgeon 1997: 184).
- 8 Carolyn Merchant, iznoseći postavke kulturalnoga ekofeminizma, u mnogočemu piše o kulturalnom feminismu, tako da su odrednice između tih dvaju feminističkih pravaca recipročne (Merchant 1992: 7).

lju drugog vala feminizma, i animalistički ekofeminizam, koji pripada trećem valu feminizma, podsjećam da je Charlene Spretnak utvrdila da su tri načina na koje su radikalne feminističke zajednice sredinom sedamdesetih godina prerasle u ekofeminizam kao prožimanje radikalne ekologije i feminizma, čime se konačno tzv. *okoliš*⁹ počeo razmatrati i kao feminističko pitanje — kroz studij političke teorije i povijesti, kroz religiju utemeljenu na prirodi, a naročito na religiji Boginje, i kroz eko-loške pokrete (Adams 1996: 115). Josephine Donovan i Carol J. Adams ne određuju se kao ekofeministkinje, već kao kulturne radikalne feministkinje, te od ekofeministkinja koje su bliske (eko)feminističkoj etici skrbi za životinje ističu samo Lori Gruen i Gretu Gaard, i njihov antispecizam autorice razlikuju od kontekstualnoga ekofeminizma koji promoviraju Karen J. Warren i Val Plumwood (Donovan i Adams, 2007: 13).

Koliko su navedene teorijske odrednice *pripadnosti* relativne pokazuje i knjiga Marti Kheel iz 2008. godine gdje sebe spomenuta autorica određuje kao ekofeminističku teoretičarku, kao što će se, uostalom, Greta Gaard (2002), Josephine Donovan i Carol J. Adams odrediti žanrovskom ladicom »vegetarijanski ekofeminizam«. Tako se kontekst veganskoga ekofeminizma može usložniti, kao npr. u slučaju Carol J. Adams koja se ne određuje, kao što sam već istaknula, kao ekofeministkinja, već kao feminističko–vegetarijanska teoretičarka jer ističe kako se u novije doba pojavljuju feministički pristupi animalističkoj etici koji ne pripadaju etici skrbi, a uključuju postmodernistički pristup kao što je to npr. pristup Donne J. Haraway i, nadalje, kao što je to i ekofeministički pristup Karen J. Warren¹⁰ i Val Plumwood (Govedić i Marjanić, 2008).

Radikalni (kulturni) feminism vjeruje da su sve opresije međusobno povezane — niti jedno biće neće biti slobodno dok sva bića nisu slobodna — od zlostavljanja, degradacije, eksploracije, zagađenja i komercijalizacije. Carol J. Adams i Josephine Donovan ustanovile su da ekofeministkinje i teoretičari dubinske ekologije malo pažnje posvećuju domaćim životnjama kao i strahotama u industrijskim konclogorima.

-
- 9 O antropocentričnom značenju riječi *okoliš* usp. Holy 2007: 20–21, Roksandić 2018: 35. Ivan Cifrić navodi kako je dominacija pojma *okoliš* nad pojmom *priroda* izraz podcenjivanja prirode, »u skladu s modernim shvaćanjem prirode kao samorazumljive materijalne osnove društva« (Cifrić 2012: 275).
- 10 Kao noviji zbornik radova koji spaja ekofeminizam i animalizam navodim zbornik *Sister Species: Women, Animals and Social Justice* (ur. Lisa Kemmerer) iz 2011. godine gdje u uvodniku urednica Lisa Kemmerer navodi kako je u područje ekofeminizma kročila s knjigom Karen Warren, no ostala je zgrožena, shvativši da je autorica iz svojega razmatranja isključila neljudske životinje.

ma. Divlje životinje, kao i prirodni svijet u ekofeminističkim i dubinskoekološkim propitivanjima, prema njihovim zamjedbama, zadobile su viši status u odnosu na domaće životinje (npr. muške piliće kokoši nesilica u industrijskim pogonima baca se u stroj za mljevenje s oštrim noževima ili ih se guši ugljičnim dioksidom) koji su prepusteni tzv. niskim teoretiziranjima (Adams i Donovan, 2006: 6).

Sâma odrednica ekofeminizma među pojedinim pripadnicama pokreta za prava i/ili oslobođenje u Hrvatskoj nije zaživjela, i ne samo to — mnoge su animalistkinje, pobornice prava, odnosno oslobođenja životinja u lokalnom kontekstu udaljene od feminističkoga propitivanja, dok su neke, u manjini, na individualnoj razini, zagovornice (eko)feminizma.¹¹ Vrijedi i recipročan suodnos — mnoge feministkinje u hrvatskim prilikama ne zanima problematika prava životinja i ne vide poveznicu između navedenih ugnjetavačkih praksi. Ili, kao što navodi Lori Gruen — u slučaju *antropocentričnih feministkinja*, Drugi su neljudske životinje i priroda; dualizam se perpetuirala (Gruen 1993: 80). Kritika koju promiče ekofeminizam utemeljena je na kritici dualizma bijele zapadne patrijarhalne kulture, i to dualizama kao što su *ja — drugi, kultura — priroda, čovjek (muškarac) — žena, ljudsko — životinjsko (neljudsko), bijelo — nebijelo*, pa kada kulturne (radikalne) ekofeministkinje uspostavljaju esencijalističku poveznicu između Žena i Životinja, Prirode, očito je da je riječ o provedbi konceptualnoga ukidanja jedne od paradigmi navedenih dualizama, pa makar se radilo i o jednoj strani (potlačenoj) dualističkih nikad raskinutih opozicija.

Zaustavimo se na esencijalističkoj poveznici između žena i životinja na koje se pojedine (eko)feministkinje obaraju u kritici kulturnoga (radikalnoga) ekofeminizma. Thomas Taylor (*A Vindication of the Rights of Brutes*, 1792) oborio se na prvo feminističko djelo — spis Mary Wollstonecraft *A Vindication of the Rights of Woman* (*Obrana ženskih prava*, 1792), nastojeći dokazati argumentacijom *ad absurdum* kako bi besmislena pretenzija navedene rasprave da se prizna ravnopravnost spolova mogla dovesti do zahtjeva za priznanje prava životinja, odnosno ravnopravnosti ljudi i životinja (Visković 1996: 40). Mary Wollstonecraft tvrdi da bi čovječan odnos prema životnjama trebao postati dio *narodne izobrazbe* s obzirom na to da takav odnos »u sadašnjem času nije jedna od naših nacionalnih vrlina« (Wollstonecraft 1999: 217).

11 Navedene podatke iznosim iz poznanstava aktivistkinja u zagrebačkoj udruzi Prijatelji životinja.

Antiseksizam nužno upućuje na antirasizam, antišovinizam i antispecizam te stoga dosljedno postavljeno pitanje ravnopravnosti žena u suvremeno doba povlači za sobom i postavljanje pitanja o pravima životinja (Visković 1996: 411). Povijesno gledano, kako nadalje ističe zooetičar Nikola Visković, povezanost ženskoga i životinjskoga pitanja nije slučajna i samo suvremena. Krenimo samo od žena koje su inkvizicijski lovci na tzv. Sotonine nevjeste u provođenju onovremene matrice *nadzora i kazne* zatvarali nage u vreće zajedno s mačkama kao njihovim navodnim animalno–demonskim pomoćnicima i bacali ih u vodu (Visković 1996: 412). Ili, pak, kako je to sarkastično pisao Baruch de Spinoza da je »zakon koji zabranjuje ubijanje životinja više osnovan na praznoj predrasudi i na ženskom sažaljenju nego na zdravom razumu« (prema Visković 1996: 412).

Josephine Donovan i Carol J. Adams u uvodu animalističko–(eko)feminičkog zbornika *The Feminist Care Tradition in Animal Ethics* (2007) pokazuju kako pojedine feministkinje smatraju problematičnom esencijalističku poveznicu između žena i životinja, odnosno između feminizma i animalističke etike (engl. *animal ethics*). Već je Simone de Beauvoir u *Drugom spolu* (1949), iako je istaknula da se u logici patrijarhata i žene i priroda pojavljuju kao Drugi, negirala poveznicu između žene i životinje, kao što je to daleko prije nje u traganju za afirmacijom ženske racionalnosti istaknula Mary Wollstonecraft. Pritom Adams i Donovan ističu kako je npr. Coral Lansbury u svojoj knjizi *The Old Brown Dog: Women, Workers, and Vivisection in Edwardian England* (1985) istaknula kako su se engleske sufražetkinje, od kojih su mnoge bile podvrgnute onovremenoj praksi mučenja prisilnim hranjenjem za vrijeme štrajka glađu u zatvoru, poistovjećivale s tzv. laboratorijskim životnjama na kojima se provodi vivisekcija (Donovan i Adams 2007: 8). Esencijalistička poveznica između sufražetkinja i tzv. laboratorijskih i tzv. industrijskih životinja prisutna je i u animalističkom pokretu, što ilustrira npr. internetska stranica *Abolicija* u grafičkom paralelizmu mučenja sufražetkinja prisilnim hranjenjem i tovljenja guski radi proizvodnje paštete od guščje jetre (*foie gras*).¹²

Kad je riječ o animalističkom ekofeminizmu, koji Greta Gaard (2002) naziva vegetarijanskim ekofeminizmom,¹³ obično se ističu teo-

12 Nažalost, internetska stranica www.abolicija.com više nije dostupna.

13 Prikladniji mi se čini pojam *veganski ekofeminizam*. Greta Gaard uvodi distinkciju između vegetarijanskoga feminizma i vegetarijanskoga ekofeminizma, ističući

retičarke i praktičarke, (eko)feministkinje Carol J. Adams i Marti Kheel (Curtin 1996: 67) uz Gretu Gaard (2015).¹⁴ U knjizi *The Sexual Politics of Meat: A Feminist–Vegetarian Critical Theory* Adams zamjećuje sljedeće: »Nisu samo prava životinja teorija, a vegetarijanstvo praksa, već je feminist teorija, a vegetarijanstvo dio prakse« (Adams 1991: 167), čime ističe poveznicu između pokreta za prava životinja i feminizma koji bi u konačnici morao uključiti etičko vegetarijanstvo, veganstvo.

Marti Kheel, koja slovi i kao osnivačica udruge Feminist for Animal Rights (FAR) (predsjednice: Batya Bauman i Marti Kheel),¹⁵ isto tako postavlja ekofeminističku misao u vegansku praksu. FAR zahtijeva od svojih članova/ica sljedeće: da budu u najmanju ruku vegetarijanke u promoviranju veganskoga idealja; da izbjegavaju nošenje kože, krzna, vune; da slijede feminističke stavove i zahtjeve prava životinja, što podrazumijeva borbu protiv bilo kojega oblika eksploracije životinja. Ističu da eksploracija žena i životinja proizlazi iz istoga patrijarhalnoga mentaliteta; FAR raskrinkava poveznice između seksizma i specizma te ističe kako je zajednička denominacija u životu žena i životinja — nasilje. Kao ekofeministkinje zabrinute su za kulturnu i rasnu nepravdu, kao i destrukciju prirode i Zemlje. Ukratko, promoviraju vegetarijanstvo, veganstvo, s obzirom na to da vjeruju u slogan radikalnoga feminizma »osobno je političko«. Ili, kao što ističe Carol J. Adams: nejedenje tijela mrtvih životinja jedan je od načina da se feminist interpolira u akciju; dok feministkinje vjeruju da je osobno političko, čini se da mnoge od njih ipak ne misle da osobni izbor životinske hrane jednako tako zrcali feminističku politiku (Adams 1993: 196; Kheel 2008: 22). Ili, kako ističe Deane Curtin, da nas hrana označava tko smo i politički, a ne samo tjelesno te kako je iz ženske perspektive bitno postaviti pitanje da li da budemo vegani/ke koji/e osim što se etički uzdržavaju od konzumiranja mesa/životinja (uključujući i ribe), također ne konzumiraju ni med, ni jaja, ni mlječne proizvode. Konzumiranje jaja i mlječnih proizvoda eksplorira reproduktivne kapacitete ženskih životinja, što znači da veganstvo nikako nije rodno neutralno pitanje. Izbor veganstva u patrijarhalnoj kulturi jedan je od načina

kako je vegetarijanski feminism pridao konceptualni temelj za vegetarijanski eko-feminizam (Gaard 2002: 127).

14 Greta Gaard ističe da ekofeminističke perspektive ponovo dobivaju popularnost jer u svojim novim analizama ističu interseksionizam i posthumanizam kojim upućuje na probleme kao što je globalno zatopljenje (Gaard, 2019, http://www.farinc.org/).

15 Usp. internetsku stranicu *Feminist for Animal Rights* (FAR) <http://www.farinc.org/>.

politiziranja etike skrbi i otpora ideoološkim pritiscima patrijarhalnih standarda (Curtin 1996: 76). U okviru esencijalističke paradigmе FAR, između ostalog, ističe da je zagovaranje prava životinja feminističko pitanje jer su u patrijarhalnom društvu žene i životinje tučene, silovane, omražene, modificirane u robu kao kućni ljubimci, eksplorativne kao supruge, prodavane za novac, korištene za zabavu, jeftinu radnu snagu, seks, eksperimente...¹⁶

U članku »Ecofeminism and the Eating of Animals« Adams sažima da problematici jedenja mesa (životinja) feministkinje prilaze iz raznorodnih vizura. Kako se ekofeminizam/izmi razlikuje/u s obzirom na to je/jesu li iznikao/li iz socijalističkoga, radikalnoga ili spiritualnoga feminizma, većina se ekofeministkinja identificira u okviru tih klasifikacija. Socijalističke feministkinje povezuju jedenje mesa s kapitalističkim načinom proizvodnje kao i klasnom prirodom potrošnje mesa. Spiritualne feministkinje naglašavaju štovanje Boginje, vjerovanje u matrijarhat, femininu povezanost i harmoniju s prirodom, kao i nježnost, blagost prema životnjama. Radikalne feministkinje demaskiraju dubinske korijene povezanosti opresije nad ženama i opresije nad životnjama; neke zadržavaju poziciju »prirodnih feministkinja« (engl. *nature feminists*) koje žene shvaćaju kao prirođeno osjećajnije prema životnjama (Adams 1996: 116–117).

Unatoč razlikovnim odrednicama između ekofeminista/kinja, postoji, dakako, linija preklapanja u detekciji povezanosti između dominacije nad ženama i dominacije nad prirodom. Međutim, i u samom tako uskom ekofeminističkom krugu, pa ako još k tome pridodamo mali broj predstavnica/ka animalističkoga ekofeminizma, razbukta la se prilično jaka struja teorijskoga razmimoilaženja između Carol J. Adams i Val Plumwood (usp. Holy 2007: 217–241; Eaton 2002: 153–180). Prva je u našem kulturnom krugu o toj liniji razilaženja pisala Mirela Holy u poglavlju o ekofeminizmu i animalizmu svoje knjige *Mitski aspekti ekofeminizma* gdje sučeljava stavove Carol J. Adams i Val Plumwood, određenije — ontološki veganizam i ekološki animalizam u očito najkritičnoj točki kada su u pitanju prava životinja — teoretiziranja o

16 Carol J. Adams ističe kako se identifikacija žena i životinja u androcentričnim društvima ogleda u tome što se žene tretira kao seksualne objekte, a životinje kao hrana; žene su modificirane u patrijarhalne majke, a krave u strojeve za mlijeko (Adams 1996: 117). Tako je kravljia egzistencija u industrijskom procesu svedena samo na hamburgere i na proizvodnju mlijeka, a krava *proizvodi*, uostalom kao i *ljudska majka*, mlijeko samo za svoje dijete, a ne za ljudske pripadnike (Adams 1993: 202).

životinjskim egzistencijama kao objektima ljudske prehrane. Navedeno poglavlje osobno doživljavam kao iznimno bioetički, zooetički ključno, jer, kao što Holy pokazuje (pritom podržava meni osobno daleke stave vove Val Plumwood), iako se ekofeminizam odredio i kao animalistički pokret koji odbija prihvati patrijarhalnu hijerarhijsku dogmu o navodnoj »prirodnoj« dominaciji antropocentrne, odnosno androcentrične (ne)kulture nad *drugim* životnjama, manifestacije (eko)feminističko-animalističkih ideja u okružju spomenutoga kamena spoticanja znatno se razlikuju u pojedinih (eko)feminističkih teoretičarki i teoretičara.

Što se tiče ekofeminističkoga pokreta u Hrvatskoj, on ne postoji (osim dviju ekofeminističkih zajednica, kolektiva *Gea viva* i Zemљa za nas na Braču); povremeno se javljaju glasovi za jačanje ekofeminističke svijesti i savjesti (posljednjih nekoliko godina izdvojila bih Gorana Đurđevića kojega sam imala prigodu upoznati u Centru za ženske studije u Zagrebu), no nedostaju ekoakcije, od *adbuster* aktivizma preko iniciranja ekosela do ekopolitičkih demonstracija.¹⁷

EKOFEMINIZAM — ETIČKO I EKOLOŠKO VEGANSTVO

Zamjetno je da se animalističke (eko)feministkinje (osim Carol J. Adams, Grete Gaard i Marti Kheel) nisu pozornije usmjerile na raskrinvavanje zataškane činjenice u medijskoj obrnutoj slici svijeta — utjecajna mesne i mlječne industrije, odnosno stočarstva na globalno zatopljenje.¹⁸ Prvi je razlog taj što je mali broj ekofeministkinja orijentiran

-
- 17 Mirela Holy ističe kako je činjenica da ekofeminizam kao pokret i teorija ima velike mogućnosti djelovanja i samorealizacije, i to upravo u području razvoja ekopoljoprivrede i ekoturizma (Holy 2007: 299). Međutim, očito je da je hrvatska politička stvarnost bliža strani koju zastupa neoliberalni lobist Barun Shankar Mitra iz New Delhija koji je zajedno sa svojim kolegama i kolegicama sklonima američko-europskim partnerima 2002. pobjedonosno dodijelio Vandani Shivi *Nagradu balega za održavanje siromaštva*. Ljiljanka Mitoš Svoboda povodom Dana žena 2008. godine na portalu *Alert — nezavisni magazin za okoliš* odasla je pismo kojim ističe kako je potrebno ojačati ekofeministički pokret u Hrvatskoj te kako »uvriježeni način obilježavanja 8. ožujka/marta, kao datuma početka borbe žena za ravnopravnost, treba konačno spremiti u povjesnicu, u doba egzistencijalizma kamo i pripada. Nova faza u ženskoj borbi za ravnopravnost je borba za prirodu, za planet Zemlju, koja jeisto — ženskog roda« (Mitoš Svoboda, *http*).
- 18 Usp. ekofeminističku internetsku stranicu *Global Warming Resources* (http://www.ecofeminism.net/content/global_warming.htm). Godine 2018. objavljen je zbornik radova *Climate Chaos: Ecofeminism and the Land Question* (ur. Ana Isla) koji ne stavlja naglasak na ulogu stočarstva u globalnom zatopljenju.

na problematiku prava, odnosno oslobođenja životinja.¹⁹ Marti Kheel u knjizi *Nature Ethics* bilježi kako je ostala začuđena kako se ekofeminizam neznatno bavi pitanjem prava životinja kao i vegetarijanstvom/veganstvom, osim Carol J. Adams, Grete Gaard i Lori Gruen (Kheel 2008: 20, 233). Tako radovi radikalnih (kulturnih) i/ili spiritualnih feministkinja (npr. Susan Griffin, Starhawk, Riane Eisler i Charlene Spretnak), iako priznaju povjesnu poveznicu između žena, životinja i prirode, ne podržavaju ni vegetarijanstvo/veganstvo ni pokret za prava, odnosno oslobođenje životinja (Gaard 2002: 126). I, nadalje, vegetarijanske (animalističke) ekofeministkinje i ekofeministi radije su se priklonili protivivanju teorijske paradigme ljudsko–životinjskih odnosa, i pritom su uvele/i i nekoliko teorijskih koncepta koji osvjetljavaju ljudsko–prirodne odnose; npr. krnja priča (pojam koji uvodi Marti Kheel), holistička etika, holistička ekofeministička filozofija (za koji se isto tako zalaže spomenuta animalistička ekofeministkinja, a za koju utvrđuje da otvara cijelovitu priču iza etičkih dilema i time negira krnje patrijarhalne priče), odsutni označitelj i kolektivni pojam (termini feminističko–vegetarijanske/veganske teoretičarke Carol J. Adams) i kontekstualno etičko vegetarijanstvo (pojam koji uvodi Deane Curtin, teoretičar blizak animalističkom ekofeminizmu) (Gaard 2002: 133–135), i time su — zbog vlastitoga, prvenstveno teorijskoga usmjerjenja — kampanje na tom danas vrlo bitnom aktivističkom polju prepustile/i aktivistima iz područja prava, odnosno oslobođenja životinja.

Osim toga, pojedine animalističke ekofeministkinje, a ovdje u prvoj redu mislim na Marti Kheel, negiraju direktnе akcije, pod kojima podrazumijeva legalne i ilegalne akcije koje vrše pritisak na društvene promjene. Pod direktnim akcijama Kheel podrazumijeva akcije kao što su zabijanje klinova u stabala (engl. *tree spiking*) kako bi se sprječila njihova sječa, oslobođenje životinja, palež i drugi oblici ekosabotaža. S druge pak strane, pod direktnim akcijama Kheel podrazumijeva i kampanje organizacija kao što je Friends of Animals koji promoviraju veganstvo kao oblik direktne akcije. Kheel u svim oblicima direktnih akcija, što smatram konceptualnom hipertrofijom, razotkriva dominaciju herojskoga idealja, maskulinoga djelovanja (Kheel 2006: 316).

19 Greta Gaard u vegetarijanski ekofeminizam ubraja sljedeće teoretičarke i teoretičare (navodim ih u nominativu): Carol J. Adams, Norma Benney, Lynda Birke, Deane Curtin, Josephine Donovan, Greta Gaard, Lori Gruen, Ronnie Zoe Hawkins, Marti Kheel, Brian Luke, Jim Mason i Deborah Slicer (Gaard 2002: 118).

Nadalje, još jedan razlog zbog kojeg se animalističke (eko)feministkinje (osim Carol J. Adams, Grete Gaard, Marti Kheel) nisu pozornije usmjerile na raskrinkavanje zataškane činjenice u medijskoj obrnutoj slici svijeta — utjecaj mesne i mlječne industrije, odnosno stočarstva na globalno zatopljenje, pronalazim u činjenici što (eko)feministička etika skrbi zagovara etičko veganstvo/vegetarijanstvo, a pritom dovoljno pozornosti ne posvećuje i ekološkom vegetarijanstvu/veganstvu koje uzima u obzir utjecaj mesne i mlječne industrije na ekoravnotežu — klimatske promjene.²⁰ Animalistički, vegetarijanski (eko)feminizam više je pažnje pored etičkoga vegetarijanstva usmjerio i na kontekstualno etičko vegetarijanstvo (pojam Deane Curtin), kao i na kontekstualno vegetarijanstvo u radovima npr. Val Plumwood i Karen J. Warren (Kheel 2008: 234–235).²¹

Kao što sam već istaknula, globalnim problemom — utjecajem mesne i mlječne industrije, odnosno stočarstva na ozbiljno narušavanje ekoravnoteže ponajviše je u (eko)feminističkim krugovima tematizirala Carol J. Adams (uz Marti Kheel i Gretu Gaard), i to uglavnom na temelju zaključaka Frances Moore Lappé iznesenima u jednoj od, rekla bih, naj-ključnijih knjiga iz navedenoga područja — *Diet for a Small Planet* (1971), a koja je slovila i kao vegetarijanska biblija kontrkulturnim aktivistima sedamdesetih godina (Gaard 2002: 124). Odnosno, njezinim riječima, te davne 1971. godine o utjecaju stočarstva na globalno zatopljenje:

Stoka je odgovorna za ispuštanje golemih količina metana u atmosferu, što pridonosi globalnom zatopljenju. Štoviše, komercijalna invazija na prašume Južne i Centralne Amerike danas podrazumijeva da stočarska gospodarstva na jedan–i–jedan–pol rali u sekundi uništavaju preostale prašume širom svijeta. (Lappé 1991: XVI)

-
- 20 Kao i pokret za oslobođenje, odnosno prava životinja i animalističke ekofeministkinje zagovaraju vegetarijanstvo/veganstvo iz etičkih razloga — tautološki, ne vegetarijanstvo iz vjerskih razloga. A vegetarijanstvo/veganstvo iz zdravstvenih/dijetetskih razloga ponekad također zanemaruje bioetičke, zoootičke razloge, pri čemu iz navedene skupine katkad izviru sezonski *vegetarijanci* od kojih poneki jedu tzv. *plodove mora*. Danas pored etičkih razloga animalisti pridodaju i ekološke razloge nejedenja životinja i mlječnih prerađevina (Marcus 2005: 187–199).
- 21 Kontekstualno etičko vegetarijanstvo (tvorac je pojma Deane Curtin) upućuje na to da etičko vegetarijanstvo mora biti promatrano s obzirom na određeni kontekst i povijest, odnosno da se razlozi za etičko vegetarijanstvo mogu razlikovati lokalno, rodno i klasno (Curtin 1996: 74). Za razliku od kontekstualnoga etičkoga vegetarijanstva, Marti Kheel ističe kako pojedine ekofeministkinje (Karen J. Warren i Val Plumwood) postavljaju pojam skrbi unutar šireg konceptualnoga okvira — kontekstualnoga vegetarijanstva, u okviru čega je etičko vegetarijanstvo odsutno iz njihovih etičkih promatranja ili je pak predmetom kritike (Kheel 2008: 234).

France Moore Lappé, koja je kao istraživačica problema gladi u svijetu ostvarila znatan utjecaj na brojne feministkinje, između ostalog iznosi podatak da prosječna količina vode koja je potrebna za prehranu osobe koja slijedi vegansku prehranu iznosi 1362 litara dnevno, a prosječna količina vode koja je dnevno potrebna za prehranu ovolaktovagetarijanca iznosi 5448 litara, te prosječna količina vode koja je dnevno potrebna za osobu koja slijedi američki način prehrane iznosi 19 068 litara.²² Utvrđuje da se polovica vode koja se troši u SAD-u koristi za hranu kojom se prehranjuje tzv. stoka (kako je riječ o specističkom terminu, uvijek će prije njega stavljati odrednicu *tzv.*) (Lappé 1991: 10).

I u recentnim znanstvenim radovima ukazuje se na navedenu problematiku koja zbog lobija prehrambene industrije ne dospijeva u medijsku sliku svijeta. Tako David i Marcia Pimentel (2003) ukazuju da je potrebno jedanaest puta više fosilnoga goriva za proizvodnju životinjskih bjelančevina nego što je potrebno za proizvodnju biljnih bjelančevina.

Konferencija *National Women's Studies Association* (NWSA) 1990. godine je oformila *Ecofeminist Task Force* kojom je utvrdila da proizvodnja mesa ima ozbiljne ekološke posljedice kao što su deforestacija, erozija tla, ogromna potrošnja vode, nereciklirani životinjski izmet, neracionalna potrošnja energije i sirovina. *Ecofeminist Task Force* sadrži/donosi 22 stavke, 11 od njih upućuje na ekološke posljedice jedenja mesa, a temelje se na knjizi Johna Robbinsa *Diet for a New America* (Adams 1993: 214) koja i danas slovi kao ključna knjiga vegetarijanske prakse. Te je godine *Ecofeminist Task Force* postavio zahtjev da sve buduće konferencije NWSA-a poslužuju vegetarijanske obroke (Gaard 2002: 134).

IPAK PREŠUĆENA NEUGODNA ISTINA

Zamjetno je da je utjecaj mlječne i mesne industrije na globalno zatopljenje i dalje prepušten medijski zataškanoj priči. Javni mediji o efektu staklenika isključivo pišu kao o problemu ispušnih plinova i industrijskoga zagađenja (Holm i Jokkala, 2008: 9). Iako je u svojoj knjizi *Neugodna istina* (2006) Al Gore iznio pregršt neugodnih istina o pla-

22 Árpád Puszta, poznat kao prorok GMO apokalipse, ističe kako Amerikanci manje razmišljaju o kvaliteti hrane, »jer im je to nametnuto da to ne pitaju« te da će svijet kakav poznajemo nestati do 2050. godine — »Neće ga uništitи teroristi nego znanstvenici« (Puszta 2008: 119).

netarnoj pojavi globalnoga zatopljenja, ipak, kao što je istaknula PETA (People for the Ethical Treatment of Animals), začudo nije eksplisitnije obrazložio još jednu neugodnu istinu, a koja sasvim jasno pokazuje da su mesna i mlijecna industrija i stočarstvo jedni od najvećih čimbenika koji pridonose emisijama stakleničkih plinova (»Clearing a Few Things Up for Al Gore«, [http](#)).

Istina, Al Gore je u *Neugodnoj istini*, u poglavljju u kojem govori o stakleničkim plinovima, upozorio na to da je 60 posto metana koji se trenutno nalazi u atmosferi rezultat antropogenoga djelovanja, a nastaje odlaganjem otpada, uzgojem tzv. stoke, izgaranjem fosilnih goriva, pročišćavanjem otpadnih voda i drugim industrijskim aktivnostima te da se pri masovnom uzgoju tzv. stoke, tekuće gnojivo pohranjuje u divovskim spremnicima koji ispuštaju metan (Gore 2007: 28). U Europi 17 posto emisije metana potječe od životinjskoga gnoja (Lay, Kufrin i Puđak, 2007: 19; usp. »Stočarstvo će nam doći glave«, [http](#)).²³

Nastojeći pronaći krivca za globalno zatopljenje, znanstvenici u Argentini analizirali su prikupljene plinove i otkrili da je 30 posto emisija štetnih plinova u toj zemlji posljedica kravljih crijevnih fermentacija (izjava Guillermo Berre, National Institute of Agricultural Technology), te kako bi koliko–toliko suzbili globalno zatopljenje, odlučili su na leđa krava, kao navodnih krivaca za globalno zatopljenje, montirati plastični tank koji je plastičnom cijevi spojen s njihovim crijevima. Istraživanja tvrde da zbog spore probave krave stvaraju metan koji zagađuje zrak jednako, ako ne i više, kao i ugljični dioksid iz industrijskih pogona i cestovnoga prometa. Pritom su *vrli* znanstvenici tada počeli raditi i na novoj prehrani za krave koja bi proizvodnju metana mogla smanjiti za 25 posto (»Scientists Study Cow Burp Methane Gas«, [http](#)). Dokumentarni film *Proždiranje Zemlje (Devour the Earth)* (The Vegetarian Society, UK, 1995) navodi da »18 posto svjetske emisije metana dolazi od stoke, a pritom na svijetu ima 1,3 milijardi stoke« (podaci se odnose na razdoblje do sredine 90-ih godina).²⁴ Kako su detektirali geofizičari Gidon Eshel i Pamela Martin, životinje koje se uzgajaju za prehranu

23 Prema FAO izvješću (UN-ova Organizacija za hranu i poljoprivredu) iz 2006. godine, stočarstvo (crijevne fermentacije i gnojivo, životinjski izmet) je odgovorno za 35–40 posto antropogene emisije metana (Steinfeld 2006: XXI–XXII, 112–115). Napomena: FAO izvješće ne navodi podatak o tome koliko promet utječe svojim emisijama na globalno zatopljenje.

24 Razlika je samo u jednom postotku od prije predviđenih podataka koje iznose Vladimir Lay, Krešimir Kufrin i Jelena Puđak (2007: 19).

emisijama stakleničkih plinova znatno pridonose globalnom zatopljenju te bi prelazak sa »standardne američke prehrane« na vegansku prehranu bio produktivniji način suzbijanja globalnoga zatopljenja nego prelazak sa standardnih automobila na učinkovite hibridne modele (Eshel i Martin, 2006: 1–17; Brook, »Meat Is a Global Warming Issue«, <http://>).

Darko Grbeša, što se tiče istraživanja kod nas koja su usmjerena na smanjivanje emisije metana s mogućnošću promjene hrane kod mlijecnih krava, pokazuje da je metan nakon ugljičnoga dioksida drugi najvažniji staklenički plin i odgovoran je za 2–3 % globalnog zatopljenja. Nadalje: smanjenje emisije metana brži je i učinkovitiji način ublažavanja efekta staklenika nego redukcija emisije ugljičnoga dioksida zato što on ima kraći poluživot (10 nasuprot 100 godina) od ugljičnoga dioksida. »Kako prosječno mlijecna krava proizvodi 250 (150–760) l/d metana, one su glavni antropogeni izvor metana u RH i Europi« (Grbeša 2008: 22–24).

Distopijski film *Mad Max* (treći dio *Beyond Thunderdome*, 1985, redatelji: George Miller i George Ogilvie) prezentira futuristički pustinjski grad Bartertown čija se energetika temelji na metanu dobivenom iz svinjskoga gnoja. Svinje se u takvom sociemu nalaze u okrutnim konclogorima podzemnih spremnika Bartertowna koji služi za proizvodnju metana, a pritom je istaknut izuzetak od današnje prakse odnošenja prema tim uglavnom omraženim životnjama (omraženost prema njihovu tijelu prestaje na tanjur). U Bartertownu vrijedi sljedeći zakon: tko ubije svinju, sâm plaća životom. Film *Daisy 3269* govori o jednoj posebnoj, industrijskoj kravi i njezinu ropskom, kiborškom životu na norveškom fakultetu prirodnih znanosti. Krava Daisy na svome boku ima otvor koji posjetitelju/ici omogućuje da gurne ruke u jedan od njezina četiri želuca ili da dobije »insajderski« uvid, nadzor nad procesom nastajanja kravlјega mlijeka. Daisy je jedna od mnogobrojnih krava na kojima se vrše navedena istraživanja (o čemu svjedoči i registracijski broj), a, kako je bilo najavljeno u programu festivala *Zagreb Dox* (2008), tada je očekivala svoje drugo dijete.

FOTO 1. KENNETH ELVEBAKK: DAISY 3269 (2007)²⁵

EKOCID I ZOOCID — POSLJEDICA MLIJEČNE I MESNE INDUSTRIJE

Zaustavimo se ponovo na Goreovoj kampanji iz 2006. godine, u kojoj je ključnu ulogu uz njegovu knjigu *Neugodna istina* imao i istoimeni dokumentarni film, a kojoj se pridružio i dokumentarni film *The 11th Hour* iz 2007. godine (režija: Nadia Connors, Leila Connors Petersen) čiji je producent Leonardo DiCaprio. Te su kampanje pobornici za prava životinja skeptično prihvatali s obzirom da nisu istaknule podatke o utjecaju stočarstva na globalno zatopljenje. Tada jedina medijski istaknuta kampanja koja je naglasila navedenu medijski zataškanu istinu inicirana je u animalističkim krugovima. Riječ je o kampanji u koju je 2007. godine britanska udruga za prava životinja *Viva!* (Vegetarians International Voice for Animals) uključila Heather Mills, u medijima atribuiranu kao »bivša supruga Paula McCartneyja«. Na *jumbo* plakatima prezentirano je njezino oznojeno tijelo na ispucanoj kori Zemlje s natpisom »Hey Meaty, you're making me so hot!«, i pritom je u dnu plakata ispisana sljedeća poruka kampanje: »Meat and dairy animals produce more green house gases than all the world's transport combined. »Fact

25 Usp. <http://www.nfi.no/english/norwegianfilms/show.html?id=840>.

not fantasy« (»Životinje za proizvodnju mesa i mlijecnih prerađevina proizvode mnogo više stakleničkih plinova nego cijelokupan svjetski promet. Činjenica, a ne fantazija«) (»Heather Mills McCartney...«, <http://>). U hrvatskim medijima navedena je kampanja ostala gotovo nezamijećena, kao što se i o globalnom zatopljenju djelomično upozoravalo iz navedenoga aspekta. Prema FAO–uvu (UN–ova Organizacija za hranu i poljoprivrednu) izvješću *Livestock's Long Shadow: Environmental Issues and Options* (2006), izvješće na 400 stranica o utjecaju uzgoja tzv. stoke na klimatske promjene, u okviru spomenutoga doprinosa od 18 posto globalnom zatopljenju stočarstvo je odgovorno za 9 posto emisije antropogenoga ugljičnoga dioksida (daleko više od cijelokupnoga svjetskoga prometa), i to uglavnom zbog deforestacije za dobivanje pašnjaka i obradivih površina (Steinfeld 2006: XXI–XXII, 272).²⁶ Više od trećine cijelokupnih žitarica dobivenih žetvom postaje hrana za tzv. stoku. Uz navedeno, stočarstvo (crijevne fermentacije i gnojivo, životinjski izmet) je odgovorno za 35–40 posto antropogene emisije metana. Stočarstvo je prema navedenom izvješću odgovorno i za oko 65 posto emisije didušičnog oksida (N₂O). Gnojiva koja se raspršuju po zemlji povećavaju globalno zatopljenje jer proizvode didušični oksid (N₂O) — staklenički plin velikoga stakleničkoga potencijala (ima 23 puta veći staklenički potencijal od ugljičnoga dioksida) koji je ubojitiji od ugljičnoga dioksida, dugog je vijeka trajanja i visoke koncentracije u atmosferi. Aktivnosti u kojima nastaje su prije svega upotreba dušika u umjetnim gnojivima te u procesu uzgoja stoke (Lay, Kufrin i Puđak 2007: 19–20; Steinfeld 2006: XXI).²⁷ FAO–ovo izvješće upozorava da stočarstvo doprinosi i 64 posto emisije amonijaka koji uzrokuje kisele kiše, kao i kiselost ekosustava (Steinfeld 2006: XXI–XXII, 112–115). U tematskom dijelu »Spašavanje svijeta« svoje knjige Juliet Gellatley,²⁸ britanska aktivistkinja za prava životinja, osnivačica i predsjednica organizacije *Viva!*, upozorava kako je proizvodnja mesa izvor globalnih katastrofa — globalnog zatopljenja,

-
- 26 Od navedenoga izvješća polaze animalističke ekofeministkinje (usp. Kheel 2008: 240) kao i pobornici za prava, odnosno oslobođenje životinja (npr. Bruce Friedrich, potpredsjednik PETA–e; usp. Friedrich, <http://>) u obavještavanju javnosti o tome koliko stočarstvo utječe na globalno zatopljenje.
 - 27 Vladimir Lay, Krešimir Kufrin i Jelena Puđak ističu da je poljoprivreda odgovorna za gotovo 80 posto ukupne emisije didušičnog oksida (2007: 19–20).
 - 28 Juliet Gellatley 2007. godine kod nas je predstavila drugo hrvatsko izdanje svoje knjige *Kako postati, biti i ostati vegetarijanac ili vegan?* i pritom je održala predavanje »Promijenite svoju prehranu — promijenite svijet« kojim je skrenula pozornost na važnost vegetarijanske/veganske prehrane. U sklopu predavanja prikazan je i sponzorijum dokumentarni film *Devour the Earth* (The Vegetarian Society, UK, 1995).

širenja pustinja, nestajanja tropskih prašuma i stvaranja kiselih kiša. Kiselina koja se isparava iz uskladištenoga tekućega gnojiva uzrokuje kisele kiše; npr. u nizozemskoj regiji Pel zbog kiselih kiša induciranih svinjskim izmetom umrlo je 90 % drveća.

Prema spomenutom FAO-ovu izvješću stočarstvo je glavni uzročnik deforestacije, posebice u Latinskoj Americi gdje je 70 posto nekadašnjih šumske površine prenamijenjeno u pašnjake i obradive površine (Steinfeld 2006: XXI). Obično se kao uznemirujući, potresni, a za neke nevjerljivi i neistiniti podatak navodi da se svake godine uništava područje tropskih prašuma veličine Velike Britanije, i to uglavnom za dobivanje površine pašnjaka za uzgoj tzv. stoke ili za uzgoj soje kojom se tzv. stoka prehranjuje (usp. *Devour the Earth*, The Vegetarian Society, UK, 1995). Ukratko i slikovito: prema izvješću Centra za međunarodno istraživanje šuma (Center for International Forestry Research), vlasnici farma krava pretvaraju amazonsku prašumu Brazila u mljeveno meso (usp. Brook, »Još jedna neugodna istina«, <http://>). Ili, još slikovitije, budući da je slika ponekad djelotvornija od riječi, kako je to istaknula Juliet Gellatley: kada su osamdesetih godina astronauti iz svemirskih beskrajnih prostranstva pogledali Zemlju, ugledali su gomilu oblaka dima koji su se dizali iz amazonske prašume (Gellatley 2001: 72). Tako je Nepal, prema podacima iznesenim u dokumentarnom filmu *Devour the Earth* (The Vegetarian Society, UK, 1995), posljednjih dvadeset godina izgubio oko polovice svojih šuma zbog uzgoja tzv. stoke.

Inače, koliko su reakcije naših medija bile agresivne povodom doaska Heather Mills u studenome 2007. godine u Zagreb, u okviru čega je posjetila udrugu Prijatelji životinja kako bi dala potporu razvoju pokreta za prava životinja i vegetarijanstva, odnosno veganstva u Hrvatskoj, svjedoči i članak u *Novom listu* 21. studenoga 2007. pod naslovom »Mills poručila ljudima da piju štakorovo mlijeko« (I. Ko, 2007: 52) koji je sugerirao senzacionalističku neistinu. Pitanjem »Zašto ne pijemo štakorovo, mačje ili pseće mlijeko?« Mills je nastojala skrenuti pozornost na neprirodnost pijenja kravlje ili kozje mlijeka s obzirom na to da je većini ljudi nezamislivo da pije mlijeko nekog drugog sisavca kao što je to npr. štakor ili mačka, i zbog činjenice da je čovjek jedina životinjska vrsta koja pije mlijeko druge životinjske vrste te jedina životinjska vrsta koja pije mlijeko u odrasloj dobi (usp. »Demanti...«, <http://>).²⁹

29 Doista je bilo malo ozbiljnih članaka u našim medijima koji su s upozorenjem prenijeli vijest o toj Viva!-inoj kampanji. Među njima se nalazi članak »Heather Mills protiv mesa«, objavljen u *Glasu Slavonije* 21. studenoga 2007, str. 46 (članak potpisao/la T. K.).

U SAD-u i Zapadnoj Europi, kako ističu Vladimir Lay, Krešimir Kufrin i Jelena Puđak, industrijski procesi, transport i proizvodnja energije najviše sudjeluju u emisiji ugljičnoga dioksida (Lay, Kufrin i Puđak, 2007: 15). Međutim, u medijskim se izvješćima obično spominje ugljični dioksid kao glavni *krivac* za globalno zatopljenje, a zanemaruju se antropogena izvorišta ostalih stakleničkih plinova — metana, didušičnoga oksida, amonijaka, freona itd.³⁰

Glavni zaključak Međudržavnoga panela za klimatske promjene održanoga 2007. u Parizu glasi da su antropocentrične djelatnosti glavni uzrok globalne promjene klime. Tako su znanstvenici konačno zaštitu prirode stavili na prvo mjesto političkih rasprava. Utvrđeno je kako je izgaranjem fosilnih goriva te porastom stakleničkih plinova (uglični dioksid, metan, didušični oksid, freon itd) u posljednjih stotinu godina prosječna temperatura na Zemlji porasla između 0.4 do 0.8 stupnjeva Celzijevih, a u idućih stotinu godina, prema izračunima koje daju kompjutorski modeli na osnovu različitih pretpostavljenih scenarija, od blagih do katastrofičnih, očito je da će se temperatura povećati između 2 i 7 stupnjeva (Petrovčić 2007: 10).

Poznata je činjenica da je globalno zatopljenje zataškavano zbog interesa naftnih kompanija. Tako je američki ExxonMobil, najveća naftna kompanija na svijetu, platila lobističkim skupinama 16 milijuna dolara kako bi proširili vijest da staklenički plinovi ne utječu na globalno zatopljenje Zemlje.³¹ Uz navedeno ne treba zanemariti ni okrutnu činjenicu da se u Amazoni i Jugoistočnoj Aziji prašume spašuju za dobivanje palminoga ulja ili pak šećerne trske koji se koriste za dobivanje etanola za automobile i crpke u Europi i Sjevernoj Americi (»Biofuels...«, <http://>).³²

Zadržimo se još na procjenama Međudržavnoga panela za klimatske promjene o katastrofičnim učincima globalnoga zatopljenja. Navedimo ih nekoliko ovom prigodom: za manje od dvadeset godina stotine milijuna ljudi u Africi i deseci milijuna ljudi u Latinskoj Americi neće imati dovoljno vode, deseci milijuna ljudi svake će godine ostati

30 U Hrvatskoj na navedenu činjenicu sustavno upozoravaju jedino organizacije za prava životinja.

31 U okviru programa *Subverzije — večeri medijske gerile i poetskog terorizma* u net. kulturnom klubu MaMa (Zagreb) 14. travnja 2008. prikazan je dokumentarni film *Tko je ubio električni automobil?* (*Who Killed the Electric Car?*) Chrisa Painea (2006) koji istražuje razloge zbog kojih su automobilička i naftna industrija uništile električni automobil (»Subverzije u travnju«, <http://>; usp. »Hybrid vehicle«, <http://>).

32 Biokemičari sa Sveučilišta Utah State otkrili su proizvodnju biodizela iz algi (»Alge kao biodizel gorivo?!«, <http://>).

FOTO 2. SEKSI GERILA, 2007, ETIČKO-EKOLOŠKA INTERVENCIJA (ADBUSTER AKCIJA) NA INA-INE PLAKATE.

bez svojih domova koji će nestati u velikim poplavama. Do 2050. godine polarni će se medvjedi moći vidjeti samo u zoološkim vrtovima jer će njihova prirodna staništa nestati — polarni će se glečeri rastopiti (»Draft...«, <http://Climate Change Impact... 2007: 13–15>).³³

Valja imati na umu i sadašnje i buduće ratove za vode. Tako je ekofeministkinja Vandana Shiva, koju mnogi ubrajaju i u hindu ekoteologiju,³⁴ u knjizi *Ratovi za vodu* (2002) odaslala javnosti inače svima vidljivu činjenicu da u ekološkom kontekstu ratova za vodu teroristi nisu samo oni koje se skrivaju u afganistanskim spiljama, već neki od njih dominiraju korporacijskim dvoranama za sastanke i iza pravila slobodne trgovine što su ih postavili WTO, Sjevernoamerički sporazum o slobodnoj trgovini (NAFTA) i Sveamerički pojas slobodne trgovine (FTAA), jer je uništavanje vodnih resursa, šumskih slivova i vodotoka oblik terorizma, kao što je modus terorizma i zakidanje siromašnih za pristup vodi privatiziranjem distribucije vode ili onečišćenjem izvora i rijeka.

- 33 Začudo, mnogi se od nas nisu zabrinuli što se 2008. godine od Wilkinsova ledenjaka odlomio dio koji se može usporediti s polovicom Škotske (Černi, <http://>).
- 34 Iz brojnoga biograma Vandane Shive ovom prigodom izdvajam, pored poznate činjenice da je sudjelovala u nenasilnom pokretu Chipko tijekom 1970-ih, da je jedna od čelnih osoba *Međunarodnog foruma za globalizaciju* (zajedno s Jerryjem Manderom, Edwardom Goldsmithom, Ralphom Naderom, Jeremyjem Rifkinom i dr), kao i istaknuta članica pokreta za globalnu solidarnost poznatog kao alterglobalizacijski pokret (Shiva, 2015b, <http://>).

FOTO 3: PLAKAT ZELENE AKCIJE (RODA U NAFTI), 2007, ETIČKO-EKOLOŠKI ODGOVOR NA INA-INE PLAKATE. ZELENI ODGOVOR NA MEDIJSKU BLOKADU PROSVJEDA ZELENE AKCIJE ISPRED INA-E. AKTIVISTI SU 7. PROSINCA 2007. NUDILI SERIJU ALTERNATIVNIH »PLAKATA« KAO ODGOVOR NA SERIJU INA-INIH PLAKATA (»ODGOVOR NA MEDIJSKU BLOKADU...«, [HTTP](http://)). JEDNAKO SUTAKO ČLANICE GRUPE ZA DIREKTNU AKCIJU SEKSI GERILA KRAJEM STUDENOGA 2007. GODINE NA PODRUČJU GRADA ZAGREBA, KAO I U NEKIM DRUGIM GRADOVIMA, TE NA PANOMA DUŽ DRŽAVNIH I DRUGIH VAŽNIJIH CESTA U OKVIRU ADBUSTER INTERVENCIJE PREINAČILE JUMBO PLAKATE KOMPANIJE INA »OKOLIŠ OČUVAN« U »OKOLIŠ UNIŠTEN«. PO NJIHOVU UVJERENJU, ALI I PODRŠCI EKOLOŠKI OSVIJEŠTENIH GRAĐANA, INA-INA JE KAMPAÑA »PRIMJER GREENWASHA. INA ŽELI NA PRLJAV NAČIN DJELOVATI NA JAVNOST IZLOŽENU PLAKATIMA, KORISTEĆI NEUTRALNOST FOTOGRAFIJA PRIRODE I ŽIVOTINJA, KOJE NEMAJU NIKAKVE VEZE S INA-INOM DJELATNOŠĆU« (»SEKSI GERILA PREINAČILA PLAKATE INA-E«, [HTTP](http://)).³⁵

U okviru kenijskoga Pokreta za zeleni pojas (Green Belt Movement)³⁶ posadženo je oko 30 milijuna stabala (podatak iz 2007, odnosno oko 51 milijun stabala, kako je navedeno na internetskoj stranici 2019), a u rasadnicima je zaposleno nekoliko desetaka tisuća osoba, među kojima — najviše žena. Pritom je Wangari Maathai, kenijska ekofeministkinja³⁷ i voditeljica navedenoga pokreta koji je osnovan 1977. godine (Merchant 1992: 16), prva Afrikanka i prva aktivistkinja

- 35 U jednom su anonimnom *e-mail* intervjuu članice grupe Seksi gerila istaknule da je u Hrvatskoj već nekoliko godina prisutan *adbusters* aktivizam (prepravljanje korporacijskih plakata) kao korektiv marketinga, a do njihove akcije koja je bila usmjereni na INA-ine plakate, *adbusters* akcije bile su »uglavnom usmjerene na mesnu industriju i plakate koji su iskoristavali (zapravo, poticali) spolnu diskriminaciju« (»INA-u bi trebalo tužiti zbog širenja laži«, [http](http://)).
- 36 Wangari Maathai osnovala je dvije organizacije — Green Belt Movement i Green Belt Movement International (Maathai 2007).
- 37 Akademski ekofeminizam navedenu kenijsku aktivistkinju određuje kao ekofeministkinju, iako se sâma Wangari Maathai nikada nije odredila ekofeminističkom atribucijom (Li 2007: 366).

zelenih koja je dobila Nobelovu nagradu za mir za doprinos održivom razvoju, demokraciji i miru 2004. godine. Tako je na zasjedanju Ujedinjenih naroda o klimatskim promjenama 2006. godine u Nairobiju uputila poziv za sadnju milijardu stabala širom Zemlje kako bi se ublažile klimatske promjene. Hrvatska se još uvijek nije odazvala na navedeni ekološki poziv, iako je i internetska stranica Hrvatskih šuma 12. srpnja 2007. objavila, istina, s određenim zakašnjenjem, navedenu vijest–poziv.³⁸ Kao što je procijenio predsjednik UN–ova ekološkoga programa Achim Steiner, sadnja milijarde stabala mogla bi upiti 250 milijuna tona ugljičnog dioksida iz zagrijane atmosfere i koliko–toliko spriječiti apokaliptične dimenzije globalnoga zatopljenja.

AKTIVIZAM I BUEN VIVIR, PACHAMAMA

Zahvaljujući udruzi Prijatelji životinja kod nas su objavljene dvije ekobrošure koje upozoravaju na tu medijski zataškanu istinu: ekobrošura *Stočarska industrija i klima — EU loše čini gorim* (Švedska ljevičarska stranka, GUE/NGL, Europski parlament, 2008. — izvještaj švedskog zastupnika u Europskom parlamentu Jensa Holma i novinara Toiva Jokkale)³⁹ i ekobrošura *Hrana i ekologija* u kojoj Anamarija Helena Milardović navodi da su ekološka cijena mesa globalno zagrijavanje, staklenički plinovi, širenje pustinja, kisele kiše, trošenje pitke vode i nestajanje prašuma koje su pluća planeta Zemlje (Milardović 2016: 8). Na navedeno je 2017. godine upozorila i prva naša etnozoološka izložba *O životinjama i ljudima* u Etnografskom muzeju u Zagrebu (kustosice: Željka Petrović Osmak, Tea Rittig Šiško i Gordana Viljetić). Rekla bih da je riječ upravo o tim trima ključnim segmentima što se tiče suodnosa stočarske industrije i klime u lokalnom kontekstu — navedene dvije brošure, animalistički aktivizam udruge Prijatelji životinja i spomenuta izložba.

Tako je, između ostalog, na tragu spomenute brošure izložba *O životinjama i ljudima* upozorila na subvencioniranja mesne i mlječne industrije te industrije jaja; države izravno subvencioniraju i poljopriv-

38 Mateja Angelina Kramar iz Varaždina pokrenula je inicijativu kolektivne sadnje drveća u Hrvatskoj 25.–27. listopada 2019. godine.

39 Jens Holm član je Europskog parlamenta i predstavlja Švedsku ljevičarsku stranku; član GUE/NGL parlamentarne skupine i član parlamentarnog Odbora za okoliš i Odbora za međunarodnu trgovinu. Toivo Jokkala švedski je novinar i pisac. Od 2005. godine glavni je urednik švedskog časopisa za prava životinja *Djurens Rätt*, a od 2003. do 2006. godine djeluje kao suradnički urednik *Fronesisa*, nagrađenog švedskog časopisa koji se bavi socijalnim pitanjima. Podaci su preuzeti s portala udruge Prijatelji životinja.

vrednu industriju koja mesnu opskrbljuje hranom, farmaceutsku industriju koja proizvodi antibiotike i hormone rasta za životinje u uzgoju te kemijsku industriju koja je opskrbljuje ogromnim količinama herbicida, pesticida i gnojiva (Milardović 2016).⁴⁰

Zbog nedovoljne zastupljenosti i problematiziranja ekološkoga vegetarianstva/veganstva u (eko)feminističkim propitivanjima, podsjetila bih da je Françoise d'Eaubonne skovala neologizam ekofeminizam kako bi naglasila nužnost toga da žene iniciraju ekološku revoluciju i pritom je za naslov svoje knjige odabrala slogan *Feminizam ili smrt (Le féminisme ou la mort, 1974)* kako bi naglasila da je patrijarhalni poređak izvor dvostrukе prijetnje ljudskim bićima — prenapučenosti, kao i iscrpljivanja prirodnih resursa (Glazebrook 2002: 12).

U tome smislu ne znam da li nam preostaje samo da potpisujemo peticije koje govore kako je poljoprivreda jedan od najvećih svjetskih doprinosa klimatskim promjenama, odgovorna za 14.5 % emisija stakleničkih plinova — više od automobila, zrakoplova, vlakova i brodova zajedno (Vermeulen et al, 2012: 195–222).⁴¹ Ili, kao što predlaže Brad Werner — može nas spasiti samo masovni socijalni pokret, ono što Naomi Klein naziva Blokadnjom koja se bori za reproduktivna prava planeta kao cjeline — protiv »dekapitiranih planina, protiv potopljenih udolina, iskrčenih šuma, frakiranih vodenih površina, površinskih kopova, zatrovanih rijeka, *kanceroznih sela» (Klein 2015: 376, 370). No, nažalost, sve je isto kao i prije 10 ili 12 godina jer se, kao što neki aktivistički mediji prenose, 24. UN-ova Konferencija o klimatskim promjenama (COP24/Conference of the Parties, Katowice, 2018)⁴² održala pod vrlo*

-
- 40 Usp. npr. *Meat Atlas — Facts and figures about the animals we eat*, Heinrich Böll Foundation, BUND, Le Monde Diplomatique, 2014. <https://za.boell.org/en/2014/03/17/meat-atlas-facts-and-figures-about-animals-we-eat>.
- 41 Riječ je o podacima koje sam preuzeila s internetske stranice peticije »World climate conference in Poland: Put animal agriculture onto the agenda!«. Usp. <https://pro-veg.com/cop24-petition/?fbclid=IwAR2K1RHeahGfLfR6tgTcTeeLuaKkaHzJjjPHo0GxUDt92EIydf6MiTkHXU>.
- 42 Katowice su odabrane za najvažniju UN-ovu konferenciju o klimatskim promjenama nakon Pariškog sporazuma 2015. godine kao jedan od najzagađenijih dijelova Europe zbog eksploracije ugljena, odnosno zbog tranzicije navedenoga grada iz rudarsko-industrijskoga u moderno industrijsko, gospodarsko, tehnološko i kulturno središte. Glavni cilj Pariškog sporazuma (Konferencija UN-a o klimatskim promjenama COP21) iz 2015. godine bilo je smanjenje emisije stakleničkih plinova, posljedice korištenja fosilnih goriva (treset, ugljen, nafta, zemni plin) te ograničenje rasta globalne temperature na razinu između 1.5 i 2 stupnja Celzijevih u odnosu

teškom mesnom prehranom čime je pridonijela s četiri tisuće tona stakleničkih plinova (»Meat-heavy Menu«, 2018, *http://*; »Climate Hypocrites«, 2018, *http://*). Unatoč tome, mediji su uglavnom isticali kako je riječ o »zelenoj« konferenciji jer se isticalo da su, kako bi ograničili ugljični otisak konferencije i postigli lokalnu neutralnost ugljika, organizatori konferencije poduzeli niz mjera, npr. besplatan javni prijevoz za sve sudionike za vrijeme trajanja konferencije; uveden je reciklirani namještaj od kartona (»Započela 24. UN-ova Konferencija o klimatskim promjenama«, 2018).

Iako je ključna riječ knjige Naomi Klein *Ovo mijenja sve. Kapitalizam protiv klime* (2014)⁴³ ekstraktivizam, ekonomski problem koji neki politolozi označavaju navedenim pojmom kojim su nekoć opisivane ekonomije utemeljene na neprekidnom vađenju sirovina iz zemlje, obično za izvoz u tradicionalne kolonijalne sile, gdje se onda dodavala »vrijednost«, nažalost, navedena teoretičarka, kao ni knjiga *Fosilni kapital* (2016) švedskoga ekologa i publicista Andreasa Malm-a, ne spominje mesnu industriju, stočarstvo kao bitan izvor globalnoga zagrijavanja kao što to nije učinio ni Al Gore deset godina ranije u *Neugodnoj istini* (2006). Istina, Naomi Klein u svemu tome, tj. u ekstraktivizmu vidi srž problema što se tiče kapitalističkoga sustava, pri čemu klimatologija dovodi u pitanje korijene te logike. Isto tako kada spominje Blokadiju, kako određuje aktivistički pokret, Naomi Klein ne spominje ekofeminizam kao što ne imenuje ni pokret Vandane Shive, kao i nekih drugih ekofeminističkih aktivistkinja. Naime, samo ih usputno spominje (Klein 2015: 176) kao žene koje su u Indiji i Keniji davale otpor. Ukratko, navedenom knjigom autorica nastoji dokumentirati kako klimatska kriza dovodi u pitanje ne samo kapitalizam nego i temeljne civilizacijske *narrative* o beskonačnom rastu i napretku (Klein 2015: 150–151). U okviru navedene kritike Naomi Klein spominje i latinoamerički koncept *buen vivir (dobar život)*, koncept ravnoteže i skладa blizak mnogim starosjedilačkim kulturama. Pritom autorica

na predindustrijsku razinu. Usp. <https://www.index.hr/vijesti/clanak/u-nedjelju-pocinje-nova-konferencija-o-klimi-samo-nekim-cudom-mozemo-uspetiti/2046577.aspx>.

43 Klein navodi kako joj je bio težak prijelaz od proučavanja doktrine šoka na klimatologiju, sve dok nije uočila kako je riječ o istoj političkoj niši. Jednako tako i Andreas Malm u borbi protiv fosilnoga kapitala navodi kako shvaća da je sve veći interes za problematiku energije i klimatske promjene među marksistima i sve veći interes za marksizam među onima koji proučavaju energiju i klimatske promjene (Malm 2018: 492–493).

napominje kako Leanne Simpson, spisateljica i edukatorica plemena Mississauga Nishnaabeg, ističe kako joj je za koncept *buen vivir* ipak draži prijevod *neprekidno ponovo rađanje* za koji je prvi put čula od spisateljice i aktivistice naroda Anishinaabea Winone LaDuke. Naime, kad je Ekvador 2008. godine prihvatio novi ustav, postao je prva država u svijetu koja je u ustav uvela prava prirode. Tako 71. članak državnog ustava glasi: »Priroda ili *Pachamama*, gdje život nastaje i obnavlja se, ima pravo da se njezino postojanje u potpunosti poštuje jednako kao i pravo na održavanje i obnovu važnih ciklusa, struktura, funkcija i evolucijskih procesa« (Klein 2015: 370). Dakle, alternativa postoji — ili *buen vivir* ili nekropolitika sa zastavama kao suvremenim totemima u okviru kojih godišnje kao ljudska vrsta uništavamo oko 50 000 biljnih i životinjskih vrsta. Tu je onda potrebno napraviti sjedinjenje razmatranja koje donose glavne klimatološke rasprave sa studijama poput *Stočarska industrija i klima — EU loše čini gorim* Jensa Holma i Toiva Jokkale koju, recimo, Naomi Klein i Andreas Malm ne navode u popisu literature, čime bi se klimatologija spojila s pokretom za prava za životinja, odnosno kao što navodi Naomi Klein:

Ropstvo nije predstavljalo krizu britanskoj i američkoj eliti sve dok ga abolicionizam nije pretvorio u nju. Rasna diskriminacija nije bila kriza sve dok je takvom nije učinio pokret za građanska prava. Spolna diskriminacija postala je krizom tek nakon akcije feminističkog pokreta. Aparthejd nije bio kriza sve dok ga u nju nije pretvorio pokret protiv aparthejda. (Klein 2015: 15)

Istina, zamjetno je da u navedenom nizu Naomi Klein ne navodi pokret za oslobođenje životinja. Ostaje u potpunosti prešućen, što i više nego zabrinjava, s obzirom na to da je riječ o posljednjem pokretu za oslobođenje — kako čovjekolike majmune označava primatolog Craig Stanford — značajnih drugih (*significant others*).

Pritom kao i prije deset godina, tako i danas, vlada medijska dihotomijska slika o globalnom zatopljenju, a upravo su dva glavna obilježja antropocena — klima i čovjek (*Homo climaticum* 2017: 6). Tako su krajem studenoga 2018. godine mediji prenijeli vijest da je navodno ispalo »da je alarmantno istraživanje o zagrijavanju oceana — pogrešno«.⁴⁴ Današnja situacija svjedoči o alternativnim činjenicama i dobu

44 Usp. <https://www.index.hr/vijesti/clanak/ispalo-je-da-je-alarmantno-istrazivanje-o-zagrijavanju-oceana-pogresno/2045133.aspx>. O pokretu za poricanje postojanja klimatskih promjena usp. Klein 2015: 46.

FOTO 4: MARŠ ZA ŽIVOTINJE U ORGANIZACIJI PRIJATELJA ŽIVOTINJA I UDRUGE POBJEDE PODOVOM MEĐUNARODNOG DANA PRAVA ŽIVOTINJA 8. PROSINCA 2018. U ZAGREBU, ARHIV PRIJATELJA ŽIVOTINJA. ZA RAZLIKU OD GLAVNIH MEDIJA, AKTIVISTI ZA PRAVA ŽIVOTINJA USTRAJNO GOVORE OTOME KAKO »JEDENJE MESA UZROKUJE GLOBALNO ZATOPLJENJE«, KAKO JE I GLASIO JEDAN OD BROJNIH TRANSPARENATA NA MARŠU ZA ŽIVOTINJE U ZAGREBU 8. PROSINCA 2018. GODINE. ZA RAZLIKU OD AKTIVISTIČKOGA GLASA, MEDIJI I DALJE PRIKRIVAJU NAVEDENU ISTINU; PRIMJERICE, ČLANAK U GUARDIANU KOJI JE 5. PROSINCA 2018. TEMATIZIRAO GLOBALNO ZATOPLJENJE KAO ILUSTRACIJU STAVLJA PARU I DIM ELEKTRANE NA UGLJEN BEŁCHATÓW U POLJSKOJ (NAJVEĆA JE ELEKTRANA NA UGLJEN U EUROPICI I JEDNA OD NAJVEĆIH NA SVIJETU),⁴⁵ ŠTO JE TIPIČNA MEDIJSKA SLIKA, PORED ONE IZ NIŠE PROMETA, O NAVODNIM UZROCIMA GLOBALNOGA ZATOPLJENJA.

post-istina (post-truth) u kojemu nije više riječ o mistifikacijama u smislu proizvođenja činjenica nego zatiranja prvotnih činjenica u ime alternativnih činjenica, u ime laži, prevara, opsjena; namjerno proglašenje neistinite predodžbe o nečemu što, kao i politolog Nebojša Blanuša (2011), određujem ciničkim teorijama zavjera, prevarama i obmanama. Tako je jedna od brojnih zataškanih istina i ta da je najveći svjetski zagađivač američka vojska koja godišnje proizvede oko 750 000 tona toksičnog otpadnog materijala, više od pet najvećih kemijskih tvornica u Americi zajedno. Naravno, zagađivanje se događa globalno s obzirom na to da Amerika ima svoje baze u nekoliko desetaka zemalja (*Cenzurirano*, 2004: 73; usp. »Kontroverzni plan«, 2018, *http*).⁴⁶

Osim toga, ovdje navedenim kolažiranim podacima koje sam montirala pod okriljem želje o utopijskom zahtjevu za globalnom pro-

45 Usp. »The Guardian view on climate change: too much, too soon«, *http*.

46 Projekt *Cenzurirano* od 1976. godine vodi Odsjek za sociologiju Fakulteta društvenih znanosti Sonomi, SAD.

mjenom svijeta, upućujem na upozoravajuću izjavu Derricka Jensaena kako ne možemo istovremeno i eksplorirati planet Zemlju i živjeti na njemu (Jensen 2007: 18). I završno bih pridodala kako je zlatna žaba prva žrtva klimatskih promjena. Iz staništa u Kostarici nestala je potkraj osamdesetih godina 20. stoljeća (Flannery 2007: 129).⁴⁷

LITERATURA

- Adams, Carol J. 1991. *The Sexual Politics of Meat: A Feminist–Vegetarian Critical Theory*. New York: Continuum.
- Adams, Carol J. 1993. The Feminist Traffic in Animals. U: *Ecofeminism: Women, Animals, Nature*. Greta Gaard, ur. Philadelphia: Temple University Press, 195–219.
- Adams, Carol J. 1996. Ecofeminism and the Eating of Animals. U: *Ecological Feminist Philosophies*. Karen J. Warren, ur. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 114–134.
- Adams, Carol J.; Josephine Donovan. 2006 (1995). Introduction. U: *Animals & Women. Feminist Theoretical Explorations*. Carol J. Adams & Josephine Donovan, ur. Durham, London: Duke University Press, 1–8.
- Alge kao biodizel gorivo?!* Dostupno na: <http://www.sarajevo-x.com/clanak/070201020>.
- Biofuels can lead to deforestation says Unilever executive.* Dostupno na: <http://news.mongabay.com/2006/0811-unilever.html>.
- Blanuša, Nebojša. 2011. *Teorije zavjere i hrvatska politička zbilja 1980.—2007.* Zagreb: Plejada.
- Brook, Dan. Još jedna neugodna istina. Dostupno na: <http://www.prijatelji-zivotinja.hr/index.hr.php?id=1058>.
- Brook, Dan. Meat Is a Global Warming Issue. Dostupno na: <http://www.alternet.org/envirohealth/40639/>.
- Cenzurirano 2004: 25 najznačajnijih priča koje su prešutjeli zapadni mediji.* 2004. Peter Phillips i Projekt Cenzurirano, prir. Zagreb: TELEDISK.
- Cifrić, Ivan. 2012. *Leksikon socijalne ekologije. Kritičko promišljanje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Clearing a Few Things Up for Al Gore.* Dostupno na: http://blog.peta.org/archives/2007/03/clearing_a_few.php?c=weekly_eneews.
- Climate Change Impact, Adaptation and Vulnerability. The Working Group II Contribution to the IPCC Fourth Assessment Report.* 2007. Martin Parry, Osvaldo Canziani, Paul van der Linden, Clair Hanson i Jean Palutikof, ur. Dostupno na: <http://www.ipcc-wg2.org/>.

47 Upućujem na predgovor knjizi *Ova jedina Zemlja* Rudija Supeka za koju navodi da je napisana povodom prve konferencije Ujedinjenih naroda posvećene pitanjima ljudskog okoliša, a koja je održana u Stockholmu 1972. na temelju apela koji je upozoravao na ozbiljnu situaciju demografske ekspanzije, rušenja ravnoteže između čovjeka i biosfere te zagađivanja okoliša (Supek 1989: 19). Ponavljam, bila je to 1972. godina.

- Climate Hypocrites Flock to Katowice & Eat the Wrong Food.* Dostupno na: <https://www.whaleoil.co.nz/2018/12/climate-hypocrites-flock-to-katowice-and-eat-the-wrong-food/>.
- Curtin, Deane. 1996. Toward an Ecological Ethic of Care. U: *Ecological Feminist Philosophies*. Karen J. Warren, ur. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press, 66–81.
- Černi, Lidia. 2008. Odlomio se ledenjak veličine polovice Škotske. *Vjesnik*, 2. travnja 2008. Dostupno na: <http://www.vjesnik.hr/html/2008/04/02/Clanak.asp?r=tem&c=3>.
- Demanti na članak 'Mills poručila ljudima da piju štakorje mljeku'.* Dostupno na: <http://www.prijatelji-zivotinja.hr/index.hr.php?id=1188>.
- Donovan, Josephine; Carol J. Adams. 2007. Introduction. U: *The Feminist Care Tradition in Animal Ethics*. Josephine Donovan & Carol J. Adams, ur. New York: Columbia University Press, 1–20.
- Draft of New International Climate Report Warns of Droughts, Starvation, Disease.* Dostupno na: <http://www.iht.com/articles/ap/2007/03/10/america/NA-GEN-US-Climate-Report.php>.
- Dunayer, Joan. 2001. *Animal Equality: Language and Liberation*. Derwood, Maryland: Ryce Publishing.
- Eaton, David. 2002. Incorporating the Other: Val Plumwood's Integration of Ethical Frameworks. *Ethics & the Environment*, 7/2: 153–180.
- Eshel, Gidon; Pamela Martin. 2006. Diet, Energy and Global Warming. *Earth Interactions*, Vol. 10, 1–17. Dostupno na: geosci.uchicago.edu/~gidon/papers/nutri/nutriEI.pdf.
- Fellenz, Marc R. 2007. *The Moral Menagerie. Philosophy and Animal Rights*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Fernández-Armesto, Felipe. 2005. *Mislite, dakle, da ste ljudi? Kratka povijest čovječanstva*. Zagreb: Barka.
- Flannery, Tim. 2007 (2005). *Gospodari vremena. Povijest i utjecaj klimatskih promjena na budućnost*. Zagreb: Algoritam.
- Friedrich, Bruce. Food for Thought About Global Warming. Dostupno na: <http://www.prijatelji-zivotinja.hr/index.en.php?id=741>.
- Gaard, Greta. 2002. Vegetarian Ecofeminism. *Frontiers: A Journal of Women Studies*, 23/3: 117–146.
- Gaard, Greta. 2015. Ecofeminism and Climate Change. *Women's Studies International Forum* 19: 20–33.
- Gaard, Greta. 2019. Ecofeminism and Climate Justice. *The Vegan Rainbow Project. Equality for All Beings*. Dostupno na: <http://www.the-vegan-rainbow-project.org/single-post/2019/04/06/Greta-Gaard>.
- Gellatley, Juliet. 2001 (1996). *Kako postati, biti i ostati vegetarijanac ili vegan?* Zagreb: Udruga Prijatelji životinja.
- Glazebrook, Trish. 2002. *Karen Warren's Ecofeminism. Ethics & the Environment* 7 (2): 12–26.
- Gore, Al. 2007 (2006). *Neugodna istina: planetarna pojava globalnog zagrijavanja i što u vezi s njom možemo poduzeti*. Zagreb: Algoritam.
- Govedić, Nataša; Suzana Marjanić. 2008. Prvo lice životinske jednine. *Treća: časopis Centra za ženske studije* 1/X: 5–12.

- Grbeša, Darko 2008. Učinkovitost hranidbenih čimbenika u ublažavanju proizvodnje metana u mlijecnih krava. U: *38. Hrvatski simpozij mljekarskih stručnjak s međunarodnim sudjelovanjem*. Zoran Bašić, ur. Zagreb: Hrvatska mljekarska udruga, str. 22–24.
- Gruen, Lori. 1993. Dismantling Oppression: An Analysis of the Connection Between Women and Animal. U: *Ecofeminism: Women, Animals, Nature*. Greta Gaard, ur. Philadelphia: Temple University Press, 60–91.
- Gruen, Lori. 2007. Empathy and Vegetarian Commitment. U: *The Feminist Care Tradition in Animal Ethics*. Josephine Donovan i Carol J. Adams, ur. New York: Columbia University Press, str. 333–343.
- The Guardian view on climate change: too much, too soon.* https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/dec/05/the-guardian-view-on-climate-change-too-much-too-soon?CMP=fb_gu&fbclid=IwAR0NUK7tt3UWuDf3sHx2wRnbaRwKCxM56Z-YQDLsrPa3hZcvIOMxg-YyanM.
- Heather Mills McCartney says cut meat and dairy, fight global warming.* Dostupno na: http://tv.yahoo.com/news/article/urn:newsml:cp.org:20071119:TV-29964018_ER:1.
- Holm, Jens; Toivo Jokkala. 2008. *Stočarska industrija i klima: Europska Unija loše čini gorim*. Zagreb: Lotusgraf.
- Holy, Mirela. 2007. *Mitski aspekti ekofeminizma*. Zagreb: Tim Press.
- Homo climaticum*. Skupina autora. 2017. Zagreb: Booksa.
- Hybrid vehicle*. Dostupno na: http://en.wikipedia.org/wiki/Hybrid_vehicle.
- I.Ko. 2007. Mills poručila ljudima da piju štakorje mlijeko. *Novi list*, 21. studenoga 2007, 52 str.
- INA-u bi trebalo tužiti zbog širenja laži*. Dostupno na: <http://www.h-alter.org/print.php?id=7326>.
- Jensen, Derrick. 2007. Sve mora nestati. *Zarez*, 8. ožujka 2007, broj 201, 18–19.
- Kheel, Marti. 2000. Od herojske prema holističkoj etici: ekofeministički prigovor. U: *Treća: časopis Centra za ženske studije*, br. 2, vol. 2: 65–80.
- Kheel, Marti. 2006. Direct Action and the Heroic Ideal: An Ecofeminist Critique. U: *Igniting a Revolution! Voices in Defense of Mother Earth*. Steven Best i Anthony J. Nocella, II, ur. Edinburgh, Oakland, West Virginia: AK Press, 306–318.
- Kheel, Marti. 2008. *Nature Ethics: An Ecofeminist Perspective*. Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Klein, Naomi. 2015. *Ovo mijenja sve. Kapitalizam protiv klime*. Zagreb: VBZ.
- Kontroverzni plan za spas Zemlje: Prškanje kemikalija iz aviona*. <https://www.index.hr/vijesti/clanak/kontroverzni-plan-za-spas-zemlje-prškanje-kemikalija-iz-aviona/2047456.aspx>.
- Lay, Vladimir; Krešimir Kufrin; Jelena Puđak. 2007. *Kap preko ruba čaše: klimatske promjene i Hrvatska*. Zagreb: Hrvatski centar Znanje za okoliš.
- Li, Huey-li. 2007. Ecofeminism as a Pedagogical Project: Women, Nature, and Education. *Educational Theory*, 57/3: 351–368.
- Maathai, Wangari Muta. 2007. *Unbowed. A Memoir*. New York: Anchor Books, A Division of Random House, Inc.
- Marcus, Erik. 2005. *Meat Market: Animals, Ethics & Money*. Boston, Massachusetts: Brio Press.

- Malm, Andreas. 2018. *Fosilni kapital. Uspon parnoga pogona i korjeni globalnog zatopljenja*. Zagreb: Frakturna.
- Mason, Jim. 2006. Uncovering the Roots of Our Domination of Nature and Each Other. U: *Igniting a Revolution! Voices in Defense of Mother Earth*. Steven Best i Anthony J. Nocella, II, ur. Edinburgh, Oakland, West Virginia: AK Press, 178–185.
- Meat-heavy Menu at UN Climate Conference Could Contribute 4,000 Metric Tons of Greenhouse Gases.* https://www.biologicaldiversity.org/news/press_releases/2018/climate-conference-menu-12-02-2018.php.
- Merchant, Carolyn. 1992. Ecofeminism. U: *Terra Femina*. Rosiska Darcy de Oliveira i Thais Corral, ur. Brazil of Cultural Action; Network in Defense of Human Species: Companhia Brasileira de Artes Graficas, 2–22.
- Millardović, Anamarija Helena. 2016. *Hrana i ekologija*. Čakovec: Dvostruka duga.
- Mitoš Svoboda, Ljiljanka. Ekofeminizam za Dan žena — 8. ožujka/marta. *Alert — nezavisni medij za okoliš* Dostupno na: http://www.alertonline.org/magazine/full.php?subaction=showfull&id=1204883183&archive=&start_from=&ucat=2&.
- Moore Lappé, Frances. 1991 (1971). *Diet for a Small Planet. Twentieth Anniversary Edition*. New York: Ballantine Books.
- Petrovčić, Gordana. 2007. Zaštita okoliša postaje politička top tema. *Vjesnik*, 3. i 4. ožujka 2007, 10–11.
- Pimentel, David i Marcia Pimentel. 2003. Sustainability of Meat-Based and Plant-Based Diets and the Environment. *The American Journal of Clinical Nutrition*, 78/3: 660–663.
- Protokol iz Kyota.* Dostupno na: http://hr.wikipedia.org/wiki/Protokol_iz_Kyota.
- Pusztai, Árpád. 2008. Ubija nas umjetna hrana. (Razgovarala Bisera Fabrio). *Globus*, 13. lipnja 2008, 114–119.
- Ratković, Karmen. 2000. Uvodna bilješka. Ekofeminizam. *Treća: časopis Centra za ženske studije* 2/2: 1–10.
- Robbins, John. 1987. *Diet for a New America: How Your Food Choices Affect Your Health*. Walpole, N. H.: Stillpoint. (<http://michaelbluejay.com/veg/books/dietamerica.html>).
- Roksandić, Drago. 2018. Čovjek i prostor, čovjek u okolišu: ekohistorijski ogledi. Samobor: Meridijani: Društvo za hrvatsku povjesnicu: Centar za komparativnohistorijske i interkulturne studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta. *Scientists Study Cow Burp Methane Gas.* Dostupno na: www.treehugger.com/files/2008/07/cow-burps-climate.php
- Seksi-gerila preinacila plakate INA-e.* Dostupno na: <http://www.zamirzine.net/spip.php?article5529>
- Shiva, Vandana. 2006 (2002). *Ratovi za vodu: privatizacija, zagađivanje i profit*. Zagreb: DAF.
- Shiva, Vandana. 2015a. *Earth Democracy: Justice, Sustainability, and Peace*. Berkeley: North Atlantic Books.
- Shiva, Vandana. 2015b. Zemljina demokracija. *Subverzivac*, nr. 5, s. 7. <https://dokumen.tips/documents/subverzivac.html> 6. 7. 2018.
- Sister Species: Women, Animals, and Social Injustice.* 2011. Lisa A. Kemmerer, ur. Urbana, Chicago, Springfield: University of Illinois Press.
- Steinfeld, Henning; Pierre Gerber; Tom Wassenaar; Vincent Castel; Mauricio Rosales; Cees de Haan. 2006. *Livestock's Long Shadow: Environment-*

- tal Issues and Options.* Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations. Dostupno na: <http://www.fao.org/docrep/010/a0701e/a0701e00.htm>.
- Stočarstvo će nam doći glave.* Dostupno na: www.prijatelji-zivotinja.hr/index.hr.php?id=995.
- Sturgeon, Noël. 1997. *Ecofeminist Natures: Race, Gender, Feminist Theory and Political Action.* New York/London: Routledge.
- Supek, Rudi. 1989. *Ovaj jedina Zemlja. Idemo li u katastrofu ili u Treću revoluciju?* Treće dopunjeno izdanje. Zagreb: Globus.
- Vermeulen, Sonja J. et al. 2012. Climate change and food systems. *Annual Review of Environment and Resources* 37: 195–222. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/881annurev.pdf>.
- Visković, Nikola. 1996. *Životinja i čovjek: prilog kulturnoj zoologiji.* Split: Književni krug.
- Započela 24. UN-ova Konferencija o klimatskim promjenama.* <https://www.ekovjesnik.hr/clanak/1198/zapocela-24-un-ova-konferencija-o-klimatskim-promjenama>.
- Wollstonecraft, Mary. 1999 (1792). *Obrana ženskih prava.* Zagreb: Ženska infoteka.

**Ecofeminism on the “ethics” of the media-obsured stories:
Impact of meat and dairy industry on global warming
Summary**

It is evident that the public media address the greenhouse effect exclusively as the issue of gaseous emissions and industrial pollution, while the influence of livestock farming on climate is sparsely addressed (cf. Holm, Jokkala 2008:9). Here I would like to mention that, as emphasised by PETA (People for the Ethical Treatment of Animals), that in his book, *An Inconvenient Truth* (2006), Al Gore still did not expound at any length on the fact that global warming is also caused by the meat industry, which is one of the major factors contributing to the environmental disaster (cf. “Clearing a Few Things up for Al Gore”, <http://>).

We can emphasise this dichotomic media image of the world with a quote from the “climate” book by Naomi Klein: “In December 2012, a complex system scientist Brad Werner walked up to the podium at the American Geophysics Union to present a paper. It was titled: Is the Earth Fucked? His answer was: Yeah, pretty much.”

Keywords: global warming, livestock breeding/ agriculture, media cover-ups, post-truth

OVaj je članak sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost (projekt IP-2019-04-5621 »Kulturna animalistika: interdisciplinarna polazišta i tradicijske prakse« — ANIMAL

Varijante članka prvotno su objavljene u: *Treća: časopis Centra za ženske studije* Vol. 10, No. 1, 2008., str. 65–86 i u časopisu *In medias res: časopis filozofije medija*, Vol. 8 No. 14, 2019., str. 2169–2180.